

Delimitacja i demarkacja granic

Po III rozbiorze

Demarkacja granicy austriacko-pruskiej w 1797 r. zakończyła proces wytyczania granic między Rosją, Austrią i Prusami po III rozbiorze Polski. Przechowywane w zbiorach kartograficznych AGAD dokumenty demarkacyjne: protokoły, opisy graniczne i mapy stanowią unikalny materiał mało znany badaczom i praktycznie przez nich niewykorzystywany.

Henryk Bartoszewicz

Traktaty, konwencje i mapy sporządzone w związku z I rozbiorem Polski były do 1793 r. dokumentacją prawnomiędzynarodową ustanawiającą nowe granice Rzeczypospolitej. Podpisany 23 stycznia 1793 r. w Petersburgu tajny traktat, wzorowany na układzie z 1772 r., sankcjonował kolejny rozbiór ziem polskich. Na mocy porozumienia Katarzyny II i Fryderyka Wilhelma II Rosja otrzymała obszar po linię Druja – Pińsk – Chocim, a Prusy terytorium ograniczone linią Częstochowa – Rawa Mazowiecka – Działdowo. Traktaty cesyjne podpisała Polska podczas sejmów grodzieńskiego 1793 r. – z Rosją 22 lipca, a z Prusami 23 września. Rosja zagarnęła ziemie obejmujące województwa: kijowskie, braclawskie, podolskie, wschodnie części wołyńskiego i brzesko-litewskiego, mińskie i część wileńskiego. Anektowane terytorium o powierzchni 250 tys. km² zamieszkiwało 3,056 mln osób. Do Prus przyłączono województwa: poznańskie, gnieźnieńskie, kaliskie, sieradzkie, inowrocławskie, brzesko-kujawskie, płockie, ziemię dobrzyńską, część województwa rawskiego i skrawek mazowieckiego. Włączone ziemie o powierzchni 58 tys. km² zamieszkałe były przez 1,136 mln osób.

Wybuch powstania kościuszkowskiego nie pozwolił na podjęcie prac demarkacyjnych granic ustalonych w traktacie petersburskim i układach cesyjnych. Wcześniej, aniżeli było możliwe wytyczenie nowych granic

Rosji i Prus z Polską, zaborcy ponownie podjęli działania na rzecz porozumienia się w kwestii kolejnego rozbioru Rzeczypospolitej, co miało być tożsame z likwidacją państwa polskiego. Już w maju 1794 r. w Wiedniu i Berlinie planowano dalsze aneksje. W tym czasie na prośbę Rosji wojska pruskie wtargnęły w granice Rzeczypospolitej, przyczyniając się do porażki wojsk powstańczych w bitwie pod Szczekocinami 6 czerwca 1794 r. Następnie 15 czerwca zajęły Kraków oraz ziemie zachodnie Małopolski po granicę galicyjską. Opanowały także znaczną część Mazowsza i województwo podlaskie. Natomiast Austriacy, nie chcąc dopuścić do ograniczenia swojego udziału w rozbiórce Rzeczypospolitej, w lipcu 1794 r. zajęli część województwa sandomierskiego, a na wschód od Wisły rozwinęli kordon wojskowy od Rachowa do Włodawy.

Rozmowy prowadzone od 15 grudnia 1794 r. przez przedstawicieli Rosji z delegacjami Austrii i Prus w sprawie III rozbioru Polski zakończyły się podpisaniem 3 stycznia 1795 r. traktatu i tajnego porozumienia rosyjsko-austriackiego. Strony uzgodniły granice terytoriów mających przapaść Rosji i Austrii. Linia graniczna zaboru austriackiego miała biec wzdłuż Bugu, Wisły i Pilicy, a dalej dotychczasową granicą pruską do Śląska na południe od Częstochowy. Granicę Rosji po III rozbiórce Rzeczypospolitej oparto na Niemnie i Bugu, a na odcinku środkowym, od Niemirowa do Grodna, została wytyczona wzdłuż zachodnich granic dotychczasowych województw brzesko-litewskiego i nowogródzkiego. Tajne porozumienie zawierało deklarację

przystąpienia Franciszka II do konwencji rozbiorowej z 23 stycznia 1793 r. w punktach odnoszących się do wspólnych interesów Petersburga, Wiednia i Berlina. Natomiast Prusy, sprzeciwiające się włączeniu w granice Austrii województw krakowskiego i sandomierskiego, zawiesiły negocjacje.

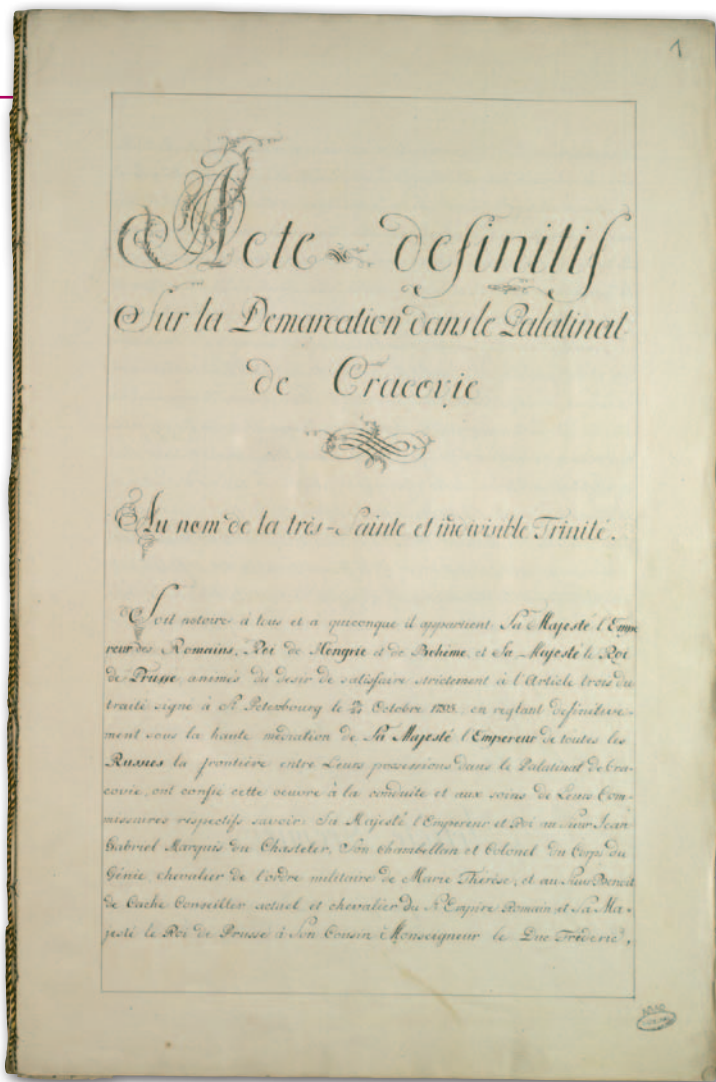
Spor prusko-austriacki groził nawet konfliktem zbrojnym. Jednakże Fryderyk Wilhelm II zdecydował się ustąpić i zwrócił się do Katarzyny II z prośbą o mediację. Jednocześnie zgodził się na przekazanie Franciszkowi II terenów przyległych do Krakowa i Sandomierza, ale pod warunkiem pozostawienia po stronie pruskiej zachodniej części województwa krakowskiego. Kilkumiesięczne rokowania austriacko-pruskie prowadzone od wiosny 1795 r. w Petersburgu przy udziale strony rosyjskiej zakończyły się 24 października podpisaniem umowy między Wiedniem i Berlinem na zasadach proponowanych przez Katarzynę II. Formalnie jako traktat rozbiorowy przyjęto układ zawarty 3 stycznia 1795 r., a umowę z 24 października 1795 r. uznano za porozumienie o demarkacji granic trzech mocarstw na ziemiach polskich po III rozbiórce.

Nie był to jednak koniec sporu austriacko-pruskiego. Porozumienie z 24 października 1795 r. ustalało jedynie nową granicę na prawym brzegu Wisły naprzeciw Warszawy, pozostawiając Pragę i Nowy Dwór po stronie Prus. Natomiast w województwie krakowskim wyznaczono tylko tymczasową linię graniczną, biegnącą od ujścia Soły do Wi-

sły w kierunku Krzeszowic, Skały i Miechowa, a dalej skręcającą ku Pilicy na południowy zachód od Żarnowca. O ostatecznym kształcie granicy na tym obszarze miały zdecydować prace mieszanej austriacko-pruskiej komisji demarkacyjnej, która miała dokonać wytyczenia granicy w terenie.

Tymczasem przystąpiono do demarkacji granicy rosyjsko-austriackiej i rosyjsko-pruskiej. 28 grudnia 1795 r. zostały podpisane pełnomocnictwa dla pruskich komisarzy granicznych. W lutym 1796 r. powołano rosyjsko-pruską komisję demarkacyjną. Rosję reprezentowali w niej: Nikita Piotrowicz Pannin i Aleksandr Aleksiejewicz Jakowlew, a Prusy: gen. mjr Heinrich von Tiele, mjr Samuel Friedrich Stein i Andreas Friedrich Fetter. Data pierwszego z siedmiu posiedzeń jest nieznana, kolejne miały miejsce: 21 lutego, 22 marca, 24 marca, 16 kwietnia, 15 maja i 21 czerwca 1796 r. Podczas prac w terenie pojawiło się wiele kwestii spornych, które jednak stosunkowo szybko udało się rozstrzygnąć. 15 maja zawarto porozumienie o przebiegu granicy. Na ostatnim posiedzeniu komisji rosyjsko-pruskiej podpisano projekt aktu demarkacji granicy. Układ graniczny został zawarty 13 sierpnia 1796 r. Redukcję sporządzonej wówczas mapy demarkacyjnej granicy rosyjsko-pruskiej wydano w Petersburgu w 1779 r. To 14-arkuszowe dzieło kartograficzne zatytułowane „Podrobną militarną kartą po granicy Rosji s Prussiej” zostało opublikowane w skali około 1:420 000. Rękopisy tej mapy oraz rękopisy mapy granicy rosyjsko-austriackiej znajdują się w zbiorach archiwalnych odpowiednio: Rosji, Niemiec i Austrii.

Najdłużej trwały prace demarkacyjne granicy austriacko-pruskiej. Na mocy układu z 24 października 1795 r. powołano komisję mieszcząca do zawarcia ostatecznego porozumienia granicznego i wytyczenia granicy w terenie. W skład delegacji austriackiej weszli: oficer Korpusu Inżynierów płk Jean



1. Akt definitywnego wytyczenia granicy austriacko-pruskiej w woj. krakowskim, 31 stycznia 1797 r., AGAD, KIO, 654, s. 1

Gabriel de Chasteler i radca rzeczywisty Benoit de Caché, a delegację pruską tworzyli: książę Frederic Charles Louis de Holstein-Beck, ppłk Charles de Phull i dyrektor Kamery Ekonomicznej i Wojennej Wrocławia, radca Arnold Louis de Hoym. Prace w terenie trwały prawie rok. Spory między delegacjami Austrii i Prus o ostateczny podział Małopolski wymagały mediacji strony rosyjskiej, ponieważ zarówno Wiedeń, jak i Berlin występowały z nowymi propozycjami rozgraniczenia. Mediatorami reprezentującymi dwór petersburski byli Maurice de Lacy i Paul (Paweł) Dirow.

Komisarze pruscy zgłaszali aspiracje do wzgórz okalających Kraków od północy i wysuwali żądanie, by Wisła była na dłuższym odcinku, w górę od Krakowa, rzeką graniczną. Natomiast Austriacy domagali się włączenia w granice swojego państwa całego województwa krakowskiego. 21 grudnia 1796 r. Katarzyna II przedstawiła ambasadorom Austrii i Prus w Petersburgu, Louisowi Coblenzowi i Friedrichowi Bogisławowi Tauentzinowi, propozycję polubownego rozstrzygnięcia sporu terytorialnego, która stała się podstawą podpisanego 16 grudnia 1796 r. w Kra-

kwie wstępnego porozumienia o podziale województwa krakowskiego. Postanowiono, że granica będzie przebiegać od ujścia Przemszy do Wisły, w pobliżu wsi Gorzów, w górę Przemszy, dalej od ujścia w górę Białej Przemszy i następnie od ujścia potoku Centurii do miejscowości Stara Huta, pozostawiając Puszcze Błędownską po stronie austriackiej. Dalej granica miała być wytyczona grzbietem Chroszczobrodu (góry: Chełm, Wielki Grochowiec, Straszynowa, Gaj i Smoleń) do wsi Smoleń i wsi Sławinów nad Pilicą i wzdłuż Pilicy.

Po podpisaniu tymczasowego porozumienia zintensyfikowano pomiary i kartowanie granicy austriacko-pruskiej w Małopolsce. Prace te ze strony austriackiej prowadzili oficerowie Korpusu Inżynierów, a ze strony pruskiej – zespół geometrów i kartografów kierowa-

ny przez geografa berlińskiej Akademii Nauk Daniela Friedricha Sotzmana. Wytyczaną granicę podzielono na trzy odcinki: rzeczny, lądowy i drugi rzeczny wzdłuż Pilicy, dochodzący do Koniecpola, gdzie 26 stycznia 1797 r. postawiono koniecpolski słup graniczny. Było to wydarzenie nader symboliczne, faktycznie oznaczające koniec Polski, ponieważ w tym samym dniu w Petersburgu Rosja i Prusy zawarły konwencję, zaakceptowaną przez Austrię, w której sygnatariusze zobowiązali się, „że nigdy nie będą używać w tytułach swych monarchów określenia Królestwo Polskie”.

Akt definitywnego wytyczenia granicy austriacko-pruskiej w województwie krakowskim został zawarty przez komisarzy obu stron 31 stycznia 1797 r. w Krakowie (ryc. 1). Postanowienia komisji demarkacyjnej potwierdzał i uwierzytelniał protokół rosyjskich mediatorów. Datę 31 stycznia 1797 r. nosi także opis granicy od ujścia Przemszy do Wisły koło Gorzowa do Koniecpola z podziałem na trzy odcinki: 1) od ujścia Przemszy do miejscowości Stara Huta, 2) od Starej Huty do wsi Wola Libertowska i 3) wzdłuż Pilicy, od Woli Libertowskiej do Koniecpola. Akt de-

IV.12.1.6.

TABLEAU GÉNÉRAL
des Frontières

qui séparent les états de sa majesté l'empereur
des romains de ceux de sa majesté le roi de
prusse dans le palatinat de cracovie, depuis
Gersow jusqu'à Koniecpol. L. A. A.

dessiné par D. F. Schönerer
1797



2. Mapa demarkacyjna granicy austriacko-pruskiej w województwie krakowskim, 31 stycznia 1797 r. (arkusz zbiorczy), AGAD, KIO, 655, ark. 1

finitywnej demarkacji, opis przebiegu linii granicznej i mapa granicy od ujścia Przemszy do Koniecpola opatrzone pieczęciami i podpisami komisarzy granicznych austriackich i pruskich oraz protokołów uwierzytelniający podpisany i opieczętowany przez mediatorów rosyjskich znajdują się w zasobie Oddziału Kartografii Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Są to oryginały dokumentów demarkacyjnych strony austriackiej, które do zbiorów polskich zostały przekazane na mocy umowy archiwalnej zawartej pomiędzy Austrią i Polską z 26 października 1932 r.

Mapa granicy austriacko-pruskiej w województwie krakowskim składa się z arkusza zbiorczego (ryc. 2) i 5 arkuszy, z których każdy podzielony jest na 4 sekcje. Arkusze obejmujące odcinki granicy zostały razem naklejone na jedwab w kolorze złotym i fizycznie stanowią całość – brzegi oklejono czarną jedwabną taśmą. Arkusz zbiorczy

3. Mapa demarkacyjna granicy austriacko-pruskiej w województwie krakowskim, 31 stycznia 1797 r. (cztery pierwsze sekcje pierwszego arkusza), AGAD, KIO, 655, ark. 2, sekcje 1-4





5. Mapa demarkacyjna granicy austriacko-pruskiej od Konecypola do Niemirowa, 17 marca 1797 r. (cztery pierwsze sekcje pierwszego arkusza), AGAD, KIO, 656, ark. 2, sekcje 1-4

bionych barwami państwowymi – orłem cesarskim i orłem pruskim. Podobnie jak na pruskich mapach wykreślono sieć hydrograficzną, komunikacyjną oraz szczególne sytuacyjne.

Demarkacja granicy austriacko-pruskiej w 1797 r. zakończyła proces wytyczania granic między Rosją, Austrią i Prusami po III rozbiórce Polski, w wyniku którego Rosja powiększyła się o około 120 000 km² i 1,2 mln mieszkańców, Austria o 47 000 km² i 1,5 mln osób, a Prusy o 48 000 km² i 1 mln mieszkańców. Uczestnicząc we wszystkich trzech zaborach, Rosja zagarnęła terytorium o powierzchni ponad 463 tys. km² zamieszkałe przez 5,5 mln osób, Prusy

6. Mapa demarkacyjna granicy austriacko-pruskiej od Konecypola do Niemirowa, 17 marca 1797 r. (sekcja „Niemirow”), AGAD, KIO, 656, ark. 6, sekcja 15



ponad 141 tys. km² z ludnością liczącą 2,6 mln osób. Natomiast Austria, biorąc udział w pierwszym i trzecim rozbiórce, zaanektowała około 129 tys km² i ponad 4 mln mieszkańców.

Henryk Bartoszewicz

Literatura:

- Cegielski T., Kądziela Ł., Rozbiory Polski 1777 - 1793 - 1795, Warszawa 1990;
- Demarkacja zapadnej granicy Rosyjskiej Imperii (1796), pod red. A.A. Pawłowskiego, Mińsk 2005;
- Góralski Z., Austria a trzeci rozbiór Polski, Warszawa 1979;
- Góralski Z., Die Grendemarkation nach der dritten Teilung, 1795-1797, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 19, 1971, s. 212-238;
- Konias A., Kartografia topograficzna państwa i zaboru pruskiego od II połowy XVIII wieku do połowy XX wieku, Słupsk 2010;
- Konias A., Kartografia topograficzna Śląska Cieszyńskiego i zaboru austriackiego od II połowy XVIII wieku do początku XX wieku, Katowice 2000;
- Sawicki L., Obristen Anton Frieherr Mayer von Heldensfeld Topographische Aufnahme Westgalliens in den Jahren 1801-1804. Pułkownika Antoniego barona Mayera von Heldensfelda zdjęcia topograficzne w Polsce w latach 1801-1804, Prace Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, z. 10, Kraków 1928;
- Mencil T., Początki organizacji Galicji Zachodniej w latach 1795-1796, Warszawa 1970;
- Reder J., Delimitacja granic po III rozbiórce Polski, w: Miscellanea historico-iuridica białostociensia, pod red. P. Fiedorczyka i A. Nowakowskiego, Białystok 1995, s. 9-19.